

Učitel matematiky

Martina Bečvářová
Josef Úlehla

Učitel matematiky, Vol. 13 (2005), No. 1, 39–48

Persistent URL: <http://dml.cz/dmlcz/150748>

Terms of use:

© Jednota českých matematiků a fyziků, 2005

Institute of Mathematics of the Czech Academy of Sciences provides access to digitized documents strictly for personal use. Each copy of any part of this document must contain these *Terms of use*.

This document has been digitized, optimized for electronic delivery and stamped with digital signature within the project *DML-CZ: The Czech Digital Mathematics Library* <http://dml.cz>

JOSEF ÚLEHLA

MARTINA BEČVÁŘOVÁ

Výborným učitelem měšťanských škol, známým a uznávaným pedagogem, ale i obdivuhodnou osobností druhé poloviny 19. století a počátku 20. století byl Josef Úlehla (1852–1933).

Rodina a studium

Narodil se 16. března 1852 v Podivíně u Břeclavi, kde měl jeho otec Ludvík nevelký krupařský obchod. Josef byl velmi zvláštním dítětem; do čtyř let vůbec nemluvil. Rozuměl však česky i německy, neboť jeho matka, Rosalie rozená Soglová, byla německé národnosti a nikdy se nenaučila řádně česky. Pak se náhle rozmluvil a sám se naučil číst v obou jazycích. V pěti letech začal chodit do obecné školy v Boršově u Kyjova, druhou třídu navštěvoval v Huštěnovicích u Hradiště. Pak přestoupil do třetí třídy hlavní školy v Kyjově. Zde po dvou letech získal vysvědčení ze čtvrté třídy hlavní školy. To mu umožnilo přejít na německé piaristické gymnázium ve Strážnici, kde absolvoval první tři třídy. V roce 1867 rodina utrpěla těžkou finanční ztrátu (otcovo hospodářství stihl požár) a tak následující rok strávil doma. Sám se učil, aby mohl složit zkoušky za čtvrtou třídu. Propadl však z fyziky, neboť látku z učebnice nepochopil. To ovlivnilo jeho profesní život, který věnoval tvorbě učebních textů pro samouky. Na podzim roku 1868 vstoupil do čtvrté třídy slovanského gymnázia v Brně, kde na něho zapůsobili profesor Bartoš a inspektor Royt. Úlehla si pod jejich vlivem začal kupovat české i německé knihy, učil se anglicky, studoval dějiny a filozofii. Od prvopočátku patřil k vynikajícím žákům zejména v přírodovědných předmětech. Ve škole však nebyl spokojen, proto na vánoce roku 1871 přestoupil ze sedmé třídy gymnázia do posledního ročníku učitelského ústavu v Brně.

Všechny studenty uchvacovala tehdy jakási horečka, aby šli k učitelství. Právě byl zrušen konkordát, škola vymaněna z církevního područí, nastávaly jí lepší časy, a rovněž i učitelům, jímž také zlepšeny platy. ...

Úlehla byl na gymnasiu také nespokojen, dostali právě do třídy nového profesora z matematiky, který málo znal a Úlehlu, který byl nejlepším matematikem ve třídě, úmyslně snižoval. To mohlo být pro Úlehlův prospěch osudným, zvláště že byl ze Strážnice slabý v řečech. Odpor profesorův začal tím, že jej Úlehla upozornil na nesprávnost, které se profesor dopustil, že napsal $i^2 = 1$ místo správného $i^2 = -1$. ([Ha], str. 22–23)

Na učitelském ústavu spolužáky udivoval rozsáhlými znalostmi. Založil vzdělávací kroužek pro méně nadané přátele a dal podnět ke vzniku školní knihovny. V létě roku 1872 učitelský ústav ukončil a získal oprávnění k výuce na obecných školách. Doma však z jeho rozhodnutí neměli velkou radost.

Otec nebyl rád, že syn šel k učitelství, zdál se mu učitelský stav u nás málo oceňovaným. ([Ha], str. 44)

Pedagogická kariéra

Na podzim roku 1872 Úlehla získal místo podučitele v Tvrdonicích u Břeclavi, kde poznal, jak obtížné povolání si zvolil. O školu se nikdo nezajímal, měl problémy se služným, nedostatek paliva, bydlel ve školním kabinetě apod. Pečlivě vyučoval a po večerech studoval matematiku, dějepis, angličtinu a přidal i francouzštinu a ruštinu. O svých zkušenostech a těžkých začátcích napsal roku 1905 v článku *O povinnostech české inteligence k obecné škole*.

V následujících letech vystřídal řadu míst na Moravě. Učil v Bystřici pod Hostýnem (1873), Rozvadovicích na Hané (1873–1878), Vsetíně (1878–1881), Bilanech (1882–1888), Velké Oslavici u Velkého Meziříčí (1888–1892), Příboru (1892–1897), Kloboukách u Brna (1897–1905), Jaroměřicích u Znojma (1905), Strážnici (1905–1912) a Lípově u Strážnice (1918–?). Byl podučitelem, učitelem i ředitelem. V letech 1912 až 1918 byl inspektorem českých obecných škol ve Vídni.

Úlehla byl výborný a všestranně vzdělaný učitel. Miloval Moravu, své žáky i obyčejné lidi. Neustále studoval, snil o svobodné škole, vzdělaných učitelích a rozvoji českého školství. Od roku 1873 se nezvykle důkladně a dlouho připravoval ke zkoušce učitelské způsobilosti pro měšťanské školy z oboru přírodních věd a matematiky. Složil ji teprve v říjnu roku 1883. O jeho přípravě vypovídá mnohé stať *Jak se učit*, která vyšla v *Listech paedagogických* v roce 1899. Úlehla se snažil ukázat mladým, jak se připravit na zkoušku a jak učit. Chtěl také povzbudit začínající učitele k celoživotnímu studiu a odborné práci. Ocitujme úryvek, který odráží Úlehlův názor na studium matematiky:

O mathematice praví Úlehla, že k ní jako k hudbě jest třeba zvláštního nadání. „Proto radím při mathematice, jako bych radil při hudbě, aby jí nechal, kdo k ní nadání nemá. Tu je potřeba zvláštní obrazivosti, důvtipu, paměti, pozorlivosti, trpělivosti a citu pro zákonnost, kterých vlastností kdo nemá, darmo o studium to se pokouší. Při tomto studiu pozoruje se také stejná vymezenost talentu jako při hudbě, totiž talent se rozvine až po jistou hranici, ale přes tu nepřejde.“ – Od studia mathematického odrážejí se samoukové tím, že se tu více než kde jinde setkávají s nesnáze, s temnými, nerozuzlitelnými překážkami. Jest jisto, že mnozí spisovatelé nejasnosti tyto zúmýslně způsobují, jiní pak mají podivuhodný dar, zatemňovati i nejobyčejnější věci tak, aby jim nikdo nerozuměl. Tím trpí nejen samouk, ale také student mathematicy na vysokých školách. ([Ha], str. 49–50)

Žáci Úlehlu nesmírně ctili a milovali.

Naučil nás hodně počty. Celý zemský obzor jsme vypočítali. ... sama obchod vedu a všechno si sama vypočítám. ...

Míval dlouho do noci světlo. Lidé říkali, že doma študuje. Můj otec nemohl jednou něco vypočítat. Trápil se tím dlouho do noci. Pak mu napadlo, jestli p. učitel ještě svítí, že se ho půjde na to optat. Běžel tam, už bylo půl noci. Přišel domů s radostí, že p. učitel ještě svítil, že mu to rád ukázal, vzal jen tužku do ruky a hned to měl vypočítané. ([Ha2], str. 123–124)

Nadřizení ho neměli příliš v lásce, neboť nezapadal do obrazu

venkovského učitele. Nenavštěvoval bohoslužby, organizoval divadelní představení, zakládal knihovny, rád působil také mimo školu (přednášel, organizoval besedy, vzdělávací kroužky, doučoval dospělé, prosazoval výuku v českém jazyce, přispíval do časopisů apod.). Obyčejné lidi pobuřoval někdy tím, že utrácel za knihy a studoval každý večer dlouho do noci. Okresní školní rady často řešily různá udání na jeho chování. Sám je provokoval publikováním kritických názorů na stav moravského školství. Není proto divu, že byl stěhován z jedné školy do jiné, byl vyšetřován, byly mu udělovány důtky a napomenutí.

Nastalo vyšetřování, Úlehla předvolán k hejtmanovi, hájil se směle, že on jako učitel český jest úředně povinen uměti jen česky a tudíž že má dostávat přípisy jen české. Došlo i k prudkému výstupu, při němž hejtman Úlehlovi hrozil četníky. Leč všecka obrana nebyla platna, Úlehla dostal důtku. ([Ha], str. 55)

V osmdesátých letech se Úlehlovo pronásledování ještě zhoršilo, neboť směle projevoval svá národnostní i politická přesvědčení. Rozšířily se o něm pomluvy, že je ve spojení s Ruskem a že chce na Moravě zavést pravoslaví. A tak byl z trestu stěhován na malé školy, aby měl ztížen kontakt s přáteli, mezi než patřili např. J. Herben, K. V. Rais a J. Lošťák. Právě posledně jmenovaný se zasadil o jeho přechod na chlapeckou měšťanskou školu v Příboře. Během krátké doby Úlehla ukázal, že je výborným učitelem s neobyčejně širokými znalostmi a pestrou mimoškolní prací. Od roku 1894 Lošťák usiloval, aby se Úlehla stal ředitelem příborské měšťanské školy, třikrát však neuspěl. V roce 1897 byl Úlehla jmenován pouze prozatímním učitelem a správcem nové měšťanské školy v Kloboukách u Brna. Ředitelem se však nestal; po dlouhých průtazích byl ustanoven jen definitivním učitelem. Jeho spolupracovníci na něj ještě po letech vzpomínali s láskou:

K nám učitelům na škole choval se ředitel Úlehla jako přítel, jako rovný k rovným, bylo-li kde třeba slov, činil tak vždy s největší šetrností, nikdy ve formě rozkazu, vždy jako přátelskou poradou. První úřední instancí nám nebyl ředitel, jak se to jinde tak zřetelně cítívá, ředitelna nám nebyla tajemnou místností úřední, do níž se leckde vstupuje s jakýmsi mrazením po zádech a hlubokými poklo-

*nami. Do ředitelny chodili jsme na návštěvu, abychom si s řed. Úlehlou pohovořili, neodešel jsem nikdy ze školy, abych se neza-
stavil v ředitelně a nezeptal se, co jest nového, nepřišlo-li něco ze
světa. ([Ha], str. 84)*

*Ve svém živilu byl na poradách, kde poučoval přímo učitele pří-
klady, propočítával je hned a vášnivě na tabuli, zejména životní
pravdivost, logiku příkladu dokumentoval nejrůznějšími způsoby
početními, zvláště dělením, zkouškou. ... Udivoval učitele i děti
pamětným, přesným výpočtem, hříčkami a tajnostmi početními,
jenž ovšem rád sdělil, hádankami početními i přírodopisnými. ...*

*Porady s Úlehlou byly živé, debatní, radostné a plodné, inicia-
tivné, povzbuzující, vzrušující.*

*Sám připravoval pomůcky: nalepil rozstříhané příklady na lístky,
sháněl výstřižky z novin pro učbu, hledával často kolik dnů na
př. kurs zlata po bankách, pro element. počty na lístky kreslil lu-
pínky rostlin (o 1, 2, 3 atd. lupíncích), pro čtení robil psané litery
posypané pískem pro hádání hmatem. ([Ha2], str. 139–140)*

V roce 1905 Úlehla přešel na vlastní žádost do Jaroměřic u Zno-
jma, kde jeden rok učil na dívčí škole. Zde navázal těsné přátel-
ství s básníkem O. Březinou. Po roce se vrátil na rodné Slovácko;
konečně získal místo ředitele školy ve Strážnici. Tady napsal nej-
lepší práce, ač ho prostředí nesmírně zklamalo, neboť měl neustálé
spory se školní radou a inspektorem. Usiloval totiž o odstranění
vlivu místní církve na školní výuku, rozšíření školy a o nové vyba-
vení školního kabinetu, navíc poskytoval značnou volnost učitelům
i žákům.

V roce 1912 odešel do Vídně, kde byl jmenován inspektorem
českých obecných škol. V roce 1918 se vrátil na Moravu; v Lípově
u Strážnice založil tzv. „volnou“ měšťanskou školu.

Josef Úlehla zemřel 22. prosince 1933.

Doplňme ještě stručnou informaci o Úlehlově rodině. V roce
1877 se oženil s Eleonorou Distlovou z Kladna, v manželství se
narodily děti Svetozar a Božena. V roce 1887 Eleonora po dlouhé
nemoci zemřela; na podzim téhož roku se Úlehla oženil s Emmou
Schmidtovou ze Vsetína. Ve druhém manželství se narodili synové

Vladimír (1888–1947) a Miloslav (1890–1965).³

Josef Úlehla

---

³Více viz Ivan Úlehla: *Vladimír Úlehla*, Universitas Masarykiana, Edice osobnosti, Brno, 1994.

Hodnocení Josefa Úlehly

Úlehla byl neobyčejně všestranně nadaný učitel. Zajímal se o rozvoj přírodních věd, historii, filozofii, politiku a moderní jazyky. Od 90. let 19. století byl „duševním vůdcem“ moravských učitelů. Psal metodické a didaktické články, které nejprve vycházely v časopisech *Krok*, *Osvěta*, *Živa* aj., později v rámci Úlehlových spisů nebo jako drobné knížky a brožurky. Jejich prostřednictvím předával své zkušenosti mladším kolegům. Psal také o učitelském povolání, postavení a platech učitelů, všiml si i jejich práce a povinností, apeloval na celoživotní sebevzdělávání.⁴

Na konci 19. století prosadil zřízení pedagogické edice *Dědictví Komenského*, v níž vycházely vzdělávací a popularizační spisy a knihy. V roce 1903 se stal předsedou spolku *Moravského učitelstva*; propagoval myšlenky volné školy, organizoval kulturní i společenský život moravských učitelů. Zasloužil se také o založení *Pedagogického Sborníku*, který pět let redigoval.⁵

Proslavil se především překlady anglických filozofů a myslitelů. Přeložil např. práce H. Spencera,⁶ E. Blackwellové⁷ a R. W. Seton-Watsona.⁸

---

⁴Jmenujme nejznámější Úlehlovy práce o školství: *Čtení o přírodě*, Fr. Šašek, Velké Meziříčí, 1892, *Listy paedagogické*, Dědictví Komenského č. 16, Praha, 1899 (druhé vydání 1904), *Snahy a cíle pokrokového hnutí v učitelstvu moravském*, vlastním nákladem, Praha, 1901, *Jak se učit*, Brno, 1902, *Co čísti*, Praha, 1903 *První krok naší svobody*, Polygrafie, 1919, *O povinnostech české inteligence k obecné škole*, Nákladem Času, Praha, 1905, *O budoucí volné škole československé*, Moravská Revue, Brno, 1920, *Zkoumání o výchově člověka*, X dílů, Dědictví Komenského, Praha, 1922–1927, *Moje odpověď*, Ústřední spolek moravského učitelstva, Brno, 1928, *Rozpravy metodické*, Dědictví Komenského č. 289, Praha, 1929, *Plemenné povahy lidské*, vlastním nákladem, 1932 a *Několik listů Josefa Úlehly*, vydal Fr. Tábořský, Nákladem Radhoště, Praha, 1934.

⁵Sborník byl nahrazen *Pedagogickými Rozhledy*, které od roku 1907 redigoval F. Drtina.

⁶H. Spencer: *Vychování rozumové, mravní a tělesné*, Rohlíček a Sievers, 1878 a *Dané pravdy mravoučné*, 1895, Přerov (druhé vydání, Bayer a Šálek, 1905). Poznamenejme, že oba překlady cenil T. G. Masaryk.

⁷E. Blackwellová: *Rada rodičům*, J. Laichter, Praha, 1900.

⁸R. W. Seton-Watson: *Národnostní otázka v Uhrách od Scota-Viatora*, A. Píša, Praha, 1913.

Ve všech člancích a spisech se ukazuje i dnes, že vesnický učitel znal význačné pedagogické směry a hnutí, že promýšlel zásady slavných školských reformátorů a že četl knihy v několika světových jazycích. Svou činností i svým školním programem se nesmazatelně zapsal do dějin moravského školství.

Napsal učebnice matematiky a přírodopisu pro měšťanské, obecné, chlapecké i dívčí školy.⁹

Úlehla sice celý život učil „jen“ na obecných nebo měšťanských školách, ale přesto napsal dvě knížky, které byly určeny středoškolským studentům nebo zájemcům o studium na vysokých školách, kteří si chtěli rozšířit nebo doplnit matematické znalosti.

Napsal *Dějiny matematiky*, které vyšly v edici *Dědictví Komenského* v Praze v roce 1901 jako svazek č. 3 (první díl, 245 stran) a v roce 1913 jako svazek č. 15 (druhý díl, 337 stran). Stručně zachycují vývoj matematiky od starověku až do poloviny 19. století; druhý díl obsahuje i životopisy slavných světových i českých přírodovědců. Úlehla, jak je z předmluvy patrné, nepovažoval tuto knihu za svoji původní odbornou práci. Tvrdil, že ji jen sestavil z dostupných německy a francouzsky psaných dějin matematiky a fyziky (vyšel např. z Cantora, Hoefera, Eisenlohra, Maspera a Montucla). Měla rozšiřovat znalosti učitelů měšťanských škol a ukazovat studentům krásu matematiky prostřednictvím její historie a tak je motivovat k dalšímu studiu.

V roce 1906 v Praze v edici *Dědictví Komenského* jako č. 63 vyšla Úlehlova učebnice *Počet infinitesimální* (130 stran). Úlehla se snažil vyplnit mezeru v programu tzv. „knihovny encyklopedické“ v oblasti matematiky. Kniha obsahuje základy diferenciálního a integrálního počtu. Byla určena k samostudiu absolventů učitelských ústavů, kteří chtěli pokračovat ve studiu na univer-

---

⁹Napsal např. třídílnou *Početnici pro měšťanské školy chlapecké*, která vyšla v Praze v roce 1909 a dočkala se několika vydání. V letech 1909 až 1912 vyšla v úpravě pro dívčí školy a krátce na to i pro školy občanské. Verze pro občanské školy měla nejméně pět vydání (5. vydání je z roku 1930) a byla přeložena i do slovenštiny (slovensky vyšla v roce 1923 a 1924). V roce 1899 Úlehla spolu s J. Groulíkem vydal učebnici *Přírodopisu* pro měšťanské školy, která po úpravách vycházela až do roku 1936 (měla verze pro školy chlapecké i dívčí).

zitě, ale neměli dostatečné znalosti středoškolské matematiky. Nepodává ucelenou teorii vyšší matematiky, ale jen stručný výklad základních vět bez důkazů, který je doplněn množstvím jednoduchých názorných i složitých řešených příkladů. Zdá se, že se osvědčila. Svoji stručností, názorností a množstvím řešených příkladů výborně vyhovovala samostudiu. V roce 1944, kdy byly všechny české vysoké školy zavřené, vyšla v Telči jen nepatrně upravená pod názvem *Josef Úlehla: Vyšší matematika bez učitele. Počet infinitesimální* (138 stran). Nové vydání připravili F. Navara a M. Litomiský; změnili pouze symboliku, upravili terminologii a přidali drobné vysvětlující poznámky.

Ocitujme na závěr dvě Úlehlovy matematické hříčky.¹⁰

Překupnice nakoupila si vajíček po 2 kr. Byla neopatrná a 10 si jich rozbila. Ostatní prodávala po půl třetím krejcaru a ještě vydělala 30 kr. Kolik koupila vajíček?

Hospodář měl bečičku na 8 litrů a tu měl plnou vína. K němu přišel soused a prosil ho, aby mu polovici toho vína přepustil. Přinesl si na to bečičku, do které se vešlo 5 litrů. Když hospodář chtěl sousedovi odměřiti 4 litry vína, nemohl nikde nijaké najíti míry, až se mu kdesi namanula malá bečička třílitrová. Tou bečičkou si vypomohl. Přelával víno z bečice do bečice tak dlouho, až mu zůstaly v jeho bečici 4 litry a v susedově také 4 litry. Jak to udělal? ([Ta], str. 36–37)¹¹

Literatura

[Ha] Havelka E., *Josef Úlehla. Život a dílo*, V Zábřeze., Tiskem a nákladem družstva knihtiskárny 1912

¹⁰ Původně byly určeny pro kalendář, ale ukázaly se příliš těžké.

¹¹ Řešení: Obchodnice koupila 110 vajíček. Hospodář musel víno 7x přelávat: (8, 0, 0), (3, 5, 0), (3, 2, 3), (6, 2, 0), (6, 0, 2), (1, 5, 2), (1, 4, 3) a (4, 4, 0); kde první číslo označuje počet litrů v hospodářově bečičce, druhé v susedově a třetí v malé bečičce.

- [Ha1] Havelka E., *O pedagogických a školských reformách Josefa Úlehly podle jeho filosofie a jeho praxe*, Spisů Dědictví Komenského č. 320, Praha, 1933
- [Ha2] Havelka E., *Úlehla. Zpomínky a úvahy k jeho sedmdesátinám*, Nákladem Ústředního spolku učitelského na Moravě a ve Slezku, Brno, 1922
- [Ha3] Havelka E., *Úlehlovo životní dílo. Rozbor filosofický a pedagogický jeho Zkoumání o výchově člověka*, Nákladem Ústředního spolku učitelského na Moravě, Brno, 1925
- [Vr] Vrána S., *Josef Úlehla. Jeho myšlenky a snahy o novou školu. K sedmdesátým narozeninám jeho sestavil . . .*, Nákladem Vydavatelského odboru Ústředního spolku učitelského na Moravě a ve Slezku, Brno, 1922
- [Ta] Táborský F., *Několik listů Josefa Úlehly*, Nákladem Radhoště, Praha, 1934

RNDr. Martina Bečvářová, Ph.D.
Katedra aplikované matematiky FD ČVUT
Na Florenci 25
110 00 Praha 1
e-mail: nemcova@fd.cvut.cz